

національної дидактики Софія Русова першою обґрунтувала, що школа має бути «діяльною», тобто такою, де дитина не просто слухає, а творить, досліджує та взаємодіє з навколишнім світом.

Сьогодні, коли ми обговорюємо новітні освітні стратегії, то фактично повертаємося до ідей Софії Русової. Її дитиноцентризм, акцент на емоційному розвитку та повага до особистості учня – це те, що ми намагаємося втілити в кожному закладі освіти нашої області. Бути вчителем на Чернігівщині сьогодні – це продовжувати справу олешнянської просвітительки, яка понад століття тому довела: освіта є найсильнішою зброєю в боротьбі за націю.

Зрештою, життєвий шлях Софії Русової – це не лише історія педагогічного успіху, а насамперед приклад усвідомленої деколонізації власної ідентичності в умовах імперського тиску. Вона довела, що українство – це питання ціннісного вибору та інтелектуальної мужності. Сьогодні, коли ми знову змушені відстоювати право на власну пам'ять і власну школу, досвід С. Русової стає нашим стратегічним орієнтиром. Справжня освіта починається там, де з'являється повага до свого коріння, а справжня державність – там, де вчитель усвідомлює себе архітектором національного майбутнього. Це наш цивілізаційний іспит, і ми маємо скласти його з тією ж гідністю, з якою його складала велика донька Сіверського краю.

Євгеній ШАПОВАЛЕНКО,
старший викладач кафедри педагогіки, корекційної освіти та
менеджменту ЧОППО імені К.Д. Ушинського,
кандидат історичних наук

ЖИТТЄТВОРЧІСТЬ СОФІЇ РУСОВОЇ

Анотація. Робота присвячена аналізу життєтворчості Софії Русової як унікального прикладу інтелектуального та духовного поступу. Висвітлено її роль в історії українського просвітництва. Життєвий шлях Русової інтерпретується як свідоме творення українського культурного простору всупереч імперським заборонам. Особлива увага приділена актуальності її педагогічних заповітів у контексті формування національної ідентичності та гуманізації сучасного навчального процесу.

Ключові слова: життєтворчість, національне самовизначення, педагогічне подвижництво, духовні цінності, українське просвітництво, гуманізація освіти.

Актуальність теми. Дослідження життєтворчості Софії Русової зумовлене необхідністю переосмислення ролі особистості в історії українського державотворення та духовного відродження. У сучасних умовах, коли Україна виборює право на власну ідентичність, звернення до досвіду Русової є критично важливим аспектом свідомого національного вибору. Софія Русова — аристократка іноземного походження, яка стала ідеологом українства — пропонує унікальну модель свідомої самоідентифікації. Це

актуально для сучасного українського суспільства, де процеси повернення до рідних коренів та відмови від імперських нашарувань потребують глибоких інтелектуальних та моральних орієнтирів.

У цьому контексті особливої ваги набуває людиноцентризм Русової, що базувався на повазі до особистості дитини та людини загалом. В умовах реформування соціальних інституцій України, її ідеї гуманізації суспільних відносин та виховання «вільної людини у вільній державі» залишаються дороговказом у розвитку країни. Вивчення її спадщини дозволяє не лише реконструювати історичну правду, а й знайти відповіді на виклики сучасного націєтворення, пропонуючи модель гармонійного поєднання європейських цінностей із глибинною національною традицією.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Фундамент для сучасного розуміння постаті просвітительки заклали такі вчені, як В. Кузьменко, О. Джус, О. Проскура та інші. Зокрема, дослідниця О. Проскура відзначала, що «Софія Русова — це феномен... маючи шведське та французьке коріння, вона через власну духовну працю та усвідомлення культурних цінностей України стала її великою донькою. Це був шлях вільного обрання своєї Вітчизни» [5, с. 4].

Значний внесок у дослідження педагогічних ідей С. Русової зробила В. О. Кузьменко, яка вважає її концепцію основою для сучасної гуманістичної освіти, де в центрі системи стоїть дитина, її психологія та творчі сили [4, с. 78]. Державний та громадський напрям діяльності розглянула О. В. Джус, акцентуючи на тому, що Русова фактично «з нуля» будувала фундамент нової української школи на практиці [2, с. 112–115]. Важливим джерелом для розуміння внутрішньої мотивації діячки залишаються її власні спогади, що описують виклики еміграції та незламну віру в Україну [6].

Мета статті полягає в комплексному аналізі життєтворчості Софії Русової як моделі служіння національній ідеї та визначенні практичного значення її спадщини для сучасної України.

Виклад основного матеріалу

Чинники свідомого вибору української ідентичності Софії Русової

Процес формування національної самосвідомості Софії Русової є унікальним прикладом того, як духовне середовище може домінувати над етнічним походженням. Будучи донькою шведа Федора Ліндфорса та французьки Анни Жерве, Софія обрала шлях служіння Україні, що було зумовлено низкою ключових чинників.

Першочергове значення мало середовище дитинства на Чернігівщині. Попри панування французької мови в родині, оточення народною піснею та спілкування з селянством заклали підсвідому любов до українського побуту. С. Русова зазначала: «національні почуття прокидаються під впливом краси природи та щирості простого люду» [6, с. 25]. Емоційно значущою постаттю стала її няня Тетяна — носій «природної мудрості», через казки та пісні якої в душу дитини закладалися перші образи українського світу [6, с. 21]. Завдяки няні у Софії сформувалася глибока повага до людини праці, що пізніше трансформувалося в педагогічний принцип народності виховання. Як зазначає Г. Дацюк, цей дитячий досвід став фундаментом для постанови «українки за духом», яка присвятила життя розбудові національної школи [1, с. 11].

Важливу роль відіграв і чоловік, Олександр Русов. Спільна праця над виданням празького «Кобзаря» 1876 року стала для Софії справжнім «хрещенням» в українстві, а робота з текстами Т. Шевченка остаточно закріпила її національну орієнтацію [4, с. 32–34]. Цей процес посилювався завдяки знайомству із київською інтелігенцією (родини Лисенків, Старицьких) та діяльністю у колі «Старої Громади», що перетворило особисту симпатію до народу на свідому політичну позицію [2, с. 48–50].

Практичним викликом стала професійна діяльність. Створення першого приватного дитячого садка в Києві (1871 р.) виявило гостру відсутність українських підручників. Це

змусило С. Русову саму стати творцем національної педагогіки, відповідаючи на потреби часу всупереч імперським заборонам [2, с. 53-54].

Таким чином можна сказати, що Софія Русова стала українкою завдяки поєднанню щирого співчуття до народу, впливу видатних діячів того часу та незгоди з несправедливістю імперської політики. Її постать демонструє, що життєтворчість особистості здатна вийти за межі етнічності, якщо людина має сильну ідею та волю творити власну долю самостійно.

Ключові засади концепції «національної школи» Софії Русової: дитиноцентризм та навчання рідною мовою

Педагогічна концепція Софії Русової стала революційним кроком в українській освіті початку ХХ століття. Вона не просто копіювала європейські моделі, а створювала унікальну систему, де інтереси дитини гармонійно поєднувалися з національними цінностями.

Центральним елементом системи Русової став дитиноцентризм — підхід, де дитина є суб'єктом, а не об'єктом виховання. Як зазначає В. О. Кузьменко, Русова наполягала на тому, що школа має пристосовуватися до дитини, а не навпаки. Дослідниця вказує, що такий підхід базувався на глибокій вірі в природну творчість кожної особистості та необхідності створення «вільної атмосфери» для її розвитку [4, с. 45–48]. Софія Федорівна була переконана, що вихователь має лише «плекати» дитину, подібно до садівника, уникаючи будь-якого авторитарного тиску.

Одним із найважливіших інструментів реалізації цього підходу була рідномовність навчання. Русова науково обґрунтувала, що лише через рідну мову дитина може повноцінно сприйняти світ. О. В. Сухомлинська підкреслює, що для Русової мова була не просто засобом спілкування, а «духовним органом», через який формується національна свідомість. Позбавлення дитини рідної мови в школі, на думку педагога, призводило до «духовного каліцтва» та інтелектуального гальмування [9, с. 5].

Практичним втіленням цих ідей стала модель «національного дитячого садка». Т. П. Самоплавська виокремлює в ній ключові компоненти: використання народної гри, природовідповідність та етнопедагогіку (казки, обряди, пісні) як основний дидактичний матеріал [7, с. 17]. Життєтворчість Русової тут постає як спроба синтезувати найкращі європейські гуманістичні традиції (ідеї М. Монтесорі, Ф. Фребеля) з українським духом.

Дослідниця В. Г. Слюсар зауважує, що в Русової індивідуальний розвиток дитини ніколи не суперечив національному. Навпаки, лише через пізнання свого коріння дитина могла стати повноцінною «людиною світу» [8, с. 228]. Таким чином, «національна школа» Русової була спрямована на виховання вільної, ініціативної особистості, що сьогодні становить філософську основу «Нової української школи» (НУШ).

Отже, педагогічна концепція Софії Русової стала фундаментом для побудови гуманістичної та національно орієнтованої системи освіти. Упроваджений нею принцип дитиноцентризму дозволив змінити роль учня з пасивного об'єкта на активного творця власного навчання, а акцент на рідномовній освіті став ключем до збереження національної ідентичності в умовах колоніального тиску. Сьогодні спадщина Русової є не лише історичним надбанням, а й дороговказом для сучасної реформи «Нової української школи».

Державотворча та громадська діяльність С. Русової в період УНР

Життєтворчість Софії Русової в період Української революції 1917–1921 р. набула нового масштабу — від обґрунтування просвітницьких ідей вона перейшла до безпосереднього будівництва державної системи освіти. Її діяльність у цей час була спрямована на інституційне закріплення національної школи на законодавчому рівні. Дослідниця **О. В. Джус** наголошує, що в цей період Русова проявила себе не лише як теоретик, а як «практичний архітектор» освітньої реформи. Очоливши департамент дошкільної та позашкільної освіти у Секретаріаті народної освіти УНР, вона спрямувала

зусилля на негайну українізацію навчальних закладів, розробку перших державних планів та підготовку кадрів у надскладних умовах війни [2, с. 116-117].

Важливим аспектом державної праці С. Русової стало подолання наслідків тривалої імперської русифікації. Як зазначає І. П. Кононенко, Софія Федорівна особисто ініціювала створення курсів української мови для вчителів, розуміючи, що без підготовленого педагога жодна реформа не буде дієвою. Вона послідовно обстоювала позицію, згідно з якою українська мова мала стати не просто окремим навчальним предметом, а повноцінною мовою викладання всіх дисциплін, що згодом було закріплено в урядових постановах того часу [3, с. 346-347].

Державна служба Русової була нерозривно пов'язана з її активною громадською позицією. Т. П. Самоплавська зауважує, що Софія Федорівна, очоливши Національну раду українських жінок, зуміла порушити питання національної освіти на міжнародному рівні. Представляючи Україну на жіночих конгресах у Гаазі та Женеві, вона позиціонувала жіноцтво як провідну силу у вихованні нового покоління громадян вільної держави [7, с. 16-17].

Навіть після поразки визвольних змагань, у період еміграції, її державотворча місія не припинилася. В. Г. Слюсар акцентує увагу на тому, що перебуваючи за кордоном, Русова продовжувала виконувати функції духовного та освітнього лідера: вона створювала українські педагогічні інститути та писала підручники, об'єднуючи діаспору навколо ідеї майбутнього відродження незалежної України [8, с. 228-229].

Так державна діяльність С. Русової стала практичним втіленням її ідеї про «вільну людину у вільній державі».

Сучасне значення ідей Софії Русової для українського суспільства

Спадщина Софії Русової сьогодні сприймається не як статична історія, а як живий і дієвий інструмент для розуміння шляхів розвитку сучасної України.

Особливого значення набуває постать Русової як взірця усвідомленого патріотизму. У період, коли чимало українців проходять шлях внутрішнього переосмислення своєї ідентичності, досвід аристократки іноземного походження, яка обрала українство як життєву місію, стає потужним моральним орієнтиром. Дослідниця В. Г. Слюсар наголошує, що шлях Софії Федорівни доводить: національність — це не лише «голос крові», а передусім свідомий інтелектуальний та вольовий вибір людини, її глибока відданість спільній культурі [8, с. 226].

У сучасних умовах, коли діти часто перебувають у стані стресу, концепція дитиноцентризму Русової набуває особливої ваги. На думку О. В. Джус, модель школи, де вчитель є не суворим диктатором, а мудрим помічником, допомагає створити для дитини безпечний і затишний простір. Використання народних казок, ігор та пісень, які Русова вважала фундаментом виховання, сьогодні працює як ефективна терапія, що повертає дитині відчуття психологічної стабільності та зв'язку з рідним корінням [2, с. 155-156].

Зрештою, саме ці принципи — повага до особистості, навчання рідною мовою та нерозривний зв'язок освіти з реальним життям — лягли в основу сучасної реформи «Нової української школи». Як підкреслює В. О. Кузьменко, ми нарешті втілюємо в життя стратегічну мрію Русової про виховання «вільної людини у вільній державі», де освітній процес не ламає характер, а допомагає максимально розкрити природні таланти кожного учня [4, с. 211-212]. Таким чином, життєтворчість Софії Русової залишається актуальним дороговказом, що гармонійно поєднує європейські гуманістичні цінності з глибинною національною традицією.

Висновки. Комплексний аналіз життєтворчості Софії Русової доводить, що її шлях від аристократки іноземного походження до ідеолога українства є взірцем свідомого духовного вибору. Її педагогічна система, побудована на дитиноцентризмі та рідній мові,

випереджала свій час і залишається фундаментом для сучасної освіти. Державотворчий внесок Русової в період УНР та її стійкість в еміграції підтверджують, що вона була не лише мислителем, а й активним творцем українського культурного та політичного простору, чії ідеї залишаються дієвим дороговказом для виховання вільних громадян сучасної України.

Джерела:

1. Дацюк Г. Софія Русова: шведка за кров'ю, українка за духом. *Жінка*. 2019. № 2. С. 10–12.
2. Джус О. В. Творча спадщина Софії Русової в контексті розвитку української освіти. Івано-Франківськ : Плай, 2002. 260 с.
3. Кононенко І. П. Педагогічна діяльність Софії Русової в добу Української Центральної Ради. *Українська педагогіка в персоналіях*. Київ : Либідь, 2005. С. 345–350.
4. Кузьменко В. О. Педагогічна концепція Софії Русової: теоретико-методологічний аспект. Київ: Знання, 2005. 232 с.
5. Проскура О. В. С. Ф. Русова й ідея національного виховання. *Дошкільне виховання*. 1992. № 2–3. С. 4–7.
6. Русова С. Ф. Мої спомини / за ред. М. Івенсена. Київ : Наш час, 2011. 344 с.
7. Самоплавська Т. П. Софія Русова – лідер жіночого та педагогічного руху. *Софія Русова – з вірою в Україну : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Чернігів, 18 лют. 2015 р.)*. Чернігів, 2015. С. 15–18.
8. Слюсар В. Г. Педагогічні погляди Софії Русової на проблему національного виховання. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2013. № 4.12 (98). С. 225–229.
9. Сухомлинська О. В. Софія Русова в історико-педагогічному вимірі. *Рідна школа*. 2006. № 9. С. 3–6.

Олена ЄМЕЦЬ,

методист відділу інформаційної та видавничої діяльності ЧОШПО імені К.Д. Ушинського

Світлана ПРОСКУРА,

провідний бібліотекар науково-методичної бібліотеки ЧОШПО імені К.Д. Ушинського

УКРАЇНКА ПО ДУХУ

2026 рік позначився яскравим ювілеєм – 170-річчям від дня народження видатної громадської діячки, педагогині, патріотки України Софії Федорівни Русової. Чернігівщина особливо виокремлюється роботою з вивчення та впровадження в практику освітньої діяльності С.Ф. Русової.

За роки діяльності відділу інформаційної та видавничої діяльності ЧОШПО імені К.Д. Ушинського на сторінках інститутських періодичних видань опубліковані численні матеріали освітян області щодо багатогранної педагогічної спадщини уродженки рідного краю.